

VILŅAS UNIVERSITĀTE
LIETUVIEŠU LITERATŪRAS UN FOLKLORAS INSTITŪTS
LIETUVAS MŪZIKAS UN TEĀTRA AKADEMIJA

Rokas
SINKEVIČIUS

Saules meitas kāzu motīvi 19. gs. sākuma – 20. gs. latviešu tautasdziesmās: folkloras un salīdzinošā mitoloģijas analīze

DOKTORA DISERTĀCIJAS KOPSAVILKUMS

Humanitārās zinātnes,
Etnoloģija (H 006)

VILNIUS 2022

Disertācija izstrādāta 2015.–2022. gadā, Lietuviešu literatūras un folkloras institūtā.

Zinātniskos pētījumus atbalstīja Igaunijas valdības studiju un pētniecības veicināšanas programma *Dora Plus*.

Zinātniskā vadītāja – dr. Radvilė Racėnaitė (Lietuviešu literatūras un folkloras institūts, humanitārās zinātnes, etnoloģija H 006).

Zinātniskais konsultants – prof. dr. Audrius Beinorius (Viļņas universitāte, humanitārās zinātnes, filozofija H 001).

Aizstāvēšanas padome:

Priekšsēdētāja – dr. Daiva Vaitkevičienė (Lietuviešu literatūras un folkloras institūts, humanitārās zinātnes, etnoloģija H 006).

Locekļi:

prof. dr. Rimantas Balsys (Klaipēdas universitāte, humanitārās zinātnes, etnoloģija H 006),

prof. dr. Rūta Muktupāvela (Latvijas kultūras akadēmija, sociālās zinātnes, socioloģija S 005),

doc. dr. Vytautas Rinkevičius (Viļņas universitāte, humanitārās zinātnes, filoloģija H 004),

doc. dr. Bronė Stundžienė (Lietuviešu literatūras un folkloras institūts, humanitārās zinātnes, etnoloģija H 006)

Disertācija tiks aizstāvēta publiskajā Aizstāvēšanas padomes sēdē 2022. gadā. 16. septembrī, plkst. 14.00, Lietuviešu literatūras un folkloras institūta Centrālās ēkas 1. stāva sēžu zālē. Adrese: Antakalnio g. 6, Vilnius, Lietuva, tel. +370 5 2621943; e-pasts: direk@liti.lt.

Disertācija ir pieejama apskatei (to institūciju nosaukumi, kurām ir tiesības uz doktora grādu, ir norādīti alfabēta secībā) bibliotēkās un VU mājaslapā: <https://www.vu.lt/naujienos/ivykiu-kalendorius>

VILNIAUS UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ LITERATŪROS IR TAUTOSAKOS INSTITUTAS
LIETUVOS MUZIKOS IR TEATRO AKADEMIJA

Rokas
SINKEVIČIUS

Saulės dukros vestuvių motyvai XIX a. pr.–XX a. latvių dainose: tautosakinė ir lyginamoji mitologinė analizė

DAKTARO DISERTACIJOS SANTRAUKA

Humanitariniai mokslai,
Etnologija (H 006)

VILNIUS 2022

Disertacija rengta 2015–2022 metais Lietuvių literatūros ir tautosakos institute.

Mokslinius tyrimus rėmė Estijos vyriausybės studijų ir tyrimų skatinimo programa *Dora Plus*.

Mokslinė vadovė – dr. Radvilė Racėnaitė (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, humanitariniai mokslai, etnologija H 006).

Mokslinis konsultantas – prof. dr. Audrius Beinorius (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filosofija H 001).

Gynimo taryba:

Pirmininkė – dr. Daiva Vaitkevičienė (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, humanitariniai mokslai, etnologija H 006).

Nariai:

prof. dr. Rimantas Balsys (Klaipėdos universitetas, humanitariniai mokslai, etnologija H 006),

prof. dr. Rūta Muktupāvela (Latvijos kultūros akademija, socialiniai mokslai, sociologija S 005),

doc. dr. Vytautas Rinkevičius (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filologija H 004),

doc. dr. Bronė Stundžienė (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, humanitariniai mokslai, etnologija H 006)

Disertacija ginama viešame Gynimo tarybos posėdyje 2022 m. rugsėjo mėn. 16 d. 14 val. Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Centrinį rūmų 1 aukšto posėdžių salėje. Adresas: Antakalnio g. 6, Vilnius, Lietuva, tel. +370 5 2621943; el. paštas direk@liti.lt.

Disertaciją galima peržiūrėti (institucijų turinčių doktorantūros teisę pavadinimais pagal abėcėlę) bibliotekose ir VU interneto svetainėje adresu: <https://www.vu.lt/naujienos/ivykiu-kalendorius>

KOPSAVILKUMS

Problēma un pētījuma objekts – Saules meitas (debesu) kāzu mītiskie tēli 19. gs.–20. gs. sākuma latviešu un lietuviešu folklorā. Šo jautājumu atklāšanā izmantotas latviešu mitoloģiskās tautasdziesmas, kas saistītas ar debesu kāzu tēliem. Tās tiek pretstatītas atbilstošajām lietuviešu un latviešu mitoloģiskajām teikām un ticējumiem, citiem folkloras, valodas un vēstures mitoloģiskajiem avotiem, kas izskaidro šos debesu kāzu motīvus. Salīdzinošā aspektā tiek izmantoti arī citu tautu (pirmkārt – indoeiropiešu un somugru valodu grupu) attiecīgie mitoloģiskie vai folkloras motīvi.

Pētījuma aktualitāte un novitāte. Vēl 19. gs. tika formulētas nozīmīgas Saules meitas kāzās ozola, kurā iespēris Pērkons, mītiskā tēla interpretācijas (V. Manharda, J. Lautenbaha), kas ietekmēja vēlākos pētījumus. Latviešu mitoloģiskajām tautasdziesmām par senajām debesu dievībām un viņu kāzām daudz darbu veltījuši latviešu zinātnieki un pētnieki (V. Sinaiskis, E. Zicāns, L. Adamovičs, H. Biezais, V. Viķe-Freiberga, J. Kursīte u. c.). Mītisko debesu kāzu motīvi indoeiropiešu tradīcijās jau izsenis interesējuši salīdzinošās indoeiropistikas pārstāvjus, vēlāk arī strukturālistus (V. Ivanovu, V. Toporovu u. c.). Uz šīm dažādu zinātnieku formulētajām interpretācijām un novērojumiem paļaujas jaunās mitologu un folkloristu paaudzes, apspriežot un no jauna pārinterpretējot šos debesu mitoloģijas tēlus.

Neskatoties uz dažādām hipotēzēm, kas tika izvirzītas ilgākā laika periodā, neizdevās atrast vienu pārliecinošu skaidrojumu par attēlu nozīmi, kas būtu saistīts ar mītiskiem personāžiem un viņu kāzām. Nav pietiekami noskaidrota Saules meitas un Dieva dēlu identifikācija un mītiskais raksturojums. Pērkonā iespērtā ozola (vai variantos – ābeles), no tā izlieto asiņu un notraipīto apģērbu tīrīšanas tēli joprojām ir vieni no mīklainākajiem latviešu tautasdziesmās. Alternatīvas interpretācijas, kuru pamatā ir dažādas pieejas, prasa kritisku novērtējumu un salīdzināšanu, kā arī turpmākas zinātniskas diskusijas par to nozīmi.

Lietuvā vislielāko uzmanību pētnieki pievērsuši folklorista, luterāņu mācītāja, teologa, Kēnigsbergas universitātes profesora Ludvika Rēzas (pilns vārds – Martīns Ludviks Rēza (*Martynas Liudvikas Rēza*)) pāris izdotajām dziesmām lietuviešu un vācu valodā ar debesu kāzu motīviem – „Mēness kāzas” (liet. „Mėnesio svodba”) (RzD 27) un „Rīta zvaigzne” (liet. „Aušrinė”) (RzD 62), no kurām otra ir ļoti tuva latviešu mitoloģiskajām dainām. Taču lietuviešu pētnieki līdz šim nav pietiekami ņēmuši vērā visu radniecīgo latviešu mitoloģisko tautasdziesmu kontekstu, kas ir bagātas ar variantiem. Lietuvā latviešu zinātnieku darbi par šo tēmu ir salīdzinoši maz zināmi un laisti zinātniskajā aprītē, tāpat kā Latvijas pētnieku darbos vāji atspoguļots L. Rēzas publicēto dziesmu problemātiskais raksturs. Kaut gan baltu debesu mitoloģija jau ir pelnījusi nopietnu lietuviešu mitologu (piem., N. Laurinkienes, D. Vaitkevičienes, D. Razauska) uzmanību, tomēr latviešu un lietuviešu mitoloģijas atšķirības, tostarp Saules meitas un Rīta zvaigznes (liet. Aušrinė) mītisko īpašību neatbilstības joprojām ir salīdzinoši maz analizētas. Tādējādi šai darbā, aplūkojot debesu kāzu mītisko tēlu kopumu dažādos aspektos, mērķis būs vienlaikus izgaismot un vienuviet apvienot šīs tēmas ilgo pētījumu vēsturi, izcelt dažādu interpretāciju priekšrocības un trūkumus, un norādīt problemātiskos aspektus.

Darba mērķis – izpētīt galvenos debesu kāzu motīvus latviešu mitoloģiskajās tautasdziesmās, precizējot datus par šo motīvu izcelsmi un tēlu semantiku latviešu un lietuviešu folkloras un salīdzinošās mitoloģijas kontekstā.

Lai sasniegtu šo mērķi, ir izvirzīti šādi **uzdevumi**:

- precizēt latviešu mitoloģisko tautasdziesmu ar debesu kāzu motīviem personāžu identifikāciju un mītiskos raksturojumus;
- izpētīt latviešu mitoloģiskajās tautasdziesmās sastopamos debesu kāzu motīvus un tēlus, precizēt to savstarpējās attiecības, izcelsmi, folkloras kontekstus;
- izšķirt līdzīgus debesu mitoloģijas tēlus un motīvus citu indoeiropiešu un somugru lingvistiski etnisko grupu tradīcijās; pamatojoties uz šiem datiem un savstarpēju salīdzinājumu, piedāvāt

iespējamo skaidrojumu debesu kāzu motīvu nevienmērīgajai izplatībai un variācijām baltu areālā;

- iztīrīt mītisko debesu kāzu motīvu saistību iespēju ar konkrētām latviešu kalendāra paražām.

Aizstāvamās tēzes

1. Debesu kāzu mītisko personāžu identifikācijas jautājumi nav atdalāmi no viņu dabiskā pirmstēla meklējumiem. Latviešu mitoloģiskajās dainās Saules meitai ir kopīgas iezīmes ar Sauli, tā veic tos pašus darbus, un šķiet, ka dažos tekstos šis vārds ir Saules sinonīms. Citās tautasdziesmās šajā vārdā, kas, pirmkārt, saistās ar ausmu, rītausmas laiku, tiek saukta Saules meita. Viņu apciemo Dieva dēli vai Auseklis. Šie vīriešu mītiskie personāži, visticamāk, ir saistīti ar dažām, debesīs redzamām planētām vai citiem spīdekļiem.

2. Atšķirīgiem Debesu kāzu motīviem, kas parādās latviešu mitoloģiskajās dainās, nav vienāda izcelsme. Tāpēc tautasdziesmu sižeti ar tiem nav piemēroti rekonstrukcijai kā vienoti, „iepriekš izgatavoti”, nedalāmas konstrukcijas modeļi. Daži tēli (zelta vainags, ozola asinis) un fragmenti (mītiskā personāža iztaujāšana, kā tūrīt nosmērētās drēbes), iespējams, nav raksturīgi primārajam mitoloģiskajam sižetam, bet radās, kontaminējot tautasdziesmas.

3. Daudzveidīgs Saules meitas tēls latviešu mitoloģiskajās tautasdziesmās dažos aspektos ir tuvs Baltijas somu un sāmu mitoloģijas saules un mēness meitu tēliem un vienlaikus – arī rītausmas dievību tēliem visagrīnākā slāņa indoeiropiešu reliģijās.

4. Par Jāņu svētku saistību ar debesu dievībām un, iespējams, debesu kāzām liecina mitoloģiskās tautasdziesmas par Saules mītisko izpausmi svētku rītā (viņa mazgājas, rotājas, sukājas, dejo), ticējumi, ka rasa kļūst brīnumaina, un Jāņu paražām raksturīga mīlestības un tuvināšanās tematika.

Metodes un metodoloģija. Analītiskās, aprakstošās un interpretācijas metodes tiek izmantotas, pētot folkloras materiālu, izvērtējot atsevišķu tēlu un motīvu nozīmi, to stabilitātes un maiņas tendences un savstarpējās attiecības. Pretstatot folkloras materiālu

paražām, meklējot paralēles citu lingvistisko un kultūras grupu mitoloģijā un folklorā, tiek izmantota vēsturiski salīdzinošā metode.

19. gadsimtā mitoloģijas pētnieki, romantisma ietekmē, daudzu mītisku tēlu un motīvu izcelsmi meklēja dabas parādību pasaulē, nereti par saules, mēness vai cita debess ķermeņa personifikāciju uzskatot kādu neskaidru mītisku tēlu. Lai arī vēlāk šīs skolas attieksmes pozitīvisma iespaidā saņēma daudz kritikas, šobrīd tiek atzīts tās pozitīvais devums mitoloģijas zinātnē. Mitoloģisko vizuālo saikņu meklējumi ar dabas vidi joprojām tiek uzskatīti par vērtīgu interpretāciju, kaut arī primitīva shematizācija vairs netiek akcentēta, un no tās pēc iespējas izvairās. Ļoti svarīgi ir ievērot dabas pirmatnējo tēlu latviešu mitoloģiskās tautasdziesmās, jo tajās ir saglabājušās daudzas arhaiskās iezīmes, debess un atmosfēras parādības tur tiek izteiktas ar bagātīgu un daudzveidīgu mītisko un poētisko metaforu palīdzību. 20. gs. pirmajā pusē mitoloģijas pētnieki un folkloristi tiecās meklēt stāsta vai dziesmas Ur-formu jeb Ur-mītu, sižeta oriģinālo (primāro) formu, un par mītu uzskatīja ideālo hipotētisko tautas daiļrades tipu, no kura radās citi zināmie varianti (Frog 2018a: 4). Bieži vien šāds primārais mīts tika rekonstruēts, balstoties tikai uz vienu vai vairākiem garākiem mītiskā sižeta variantiem. Mūsu darbā tiek novērsti šādi pārsteidzīgi secinājumi, kas balstīti tikai dažu sižetu vai motīvu analīzē. Darbā tiek izmantota latviešu pētnieka Ludviga Adamoviča metodoloģiskā pieeja: sākotnēji tiek veikta pētamo tautasdziesmu tekstu analīze, nosaukti dažādi, tajās apvienoti atšķirīgi motīvi un noteiktas to saiknes ar citām tautasdziesmām (Adamovičs 1940b: 420, 422, 437–438, 454–455). Tikai izvērtējot katra atsevišķa motīva nozīmi, saskaņošanu ar citiem motīviem dziesmu sižetos, ievērojot tautasdziesmu sižetu un motīvu variāciju, var meklēt plašāku mitoloģisko pamatojumu šādam materiālam. Debesu tēli un personāži darbā apskatīti nevis kā reliģiskas sistēmas elementi, bet pirmām kārtām kā mitoloģijas un folkloras daiļrades tēli, jo tas ir galvenais pētījuma materiāls (ir saglabājušies tikai seno mītu fragmenti, nav aprakstu par rituāliem, nav pietiekami skaidras mītisku personāžu savstarpējās attiecības utt.), un viss tēlu kopums tiek rekonstruēts,

balstoties uz vēlīnā folkloras materiāla analīzi. Nepieciešamība mitoloģijā atšķirt dažādu vēstures periodu slāņus, meklēt visarhaiskākās detaļas un mēģināt identificēt jaunākus tēlus ir pamatota, taču tai pašā laikā pastāv risks, ka daži netipiskie varianti tautas daiļradē var tikt noraidīti kā mazsvarīgi, tiekot saistīti ar pasaules uzskatu sistēmas sairšanu. No mūsu skatupunkta, ne tikai konkrētie motīvu varianti, bet arī to atšķirības var būt nozīmīgas kā reliģisko pārmaiņu procesu un pastāvējošo ietekmju liecība. Darbā galvenā uzmanība pievērsta folkloras un mitoloģisko motīvu analīzei, bet personāžu sakarības ar debesu ķermeņiem izvērtējums, balstoties uz detalizētiem astronomijas datiem, atstāts etnoastronomijas zinātnes speciālistu ziņā.

Disertācijas struktūra. Darbs sastāv no ievada, avotu un pētījumu pārskata, trim daļām un secinājumiem. Ievadā aprakstīts disertācijas objekts, problēma, mērķis, uzdevumi, aizstāvamās tēzes, pētījuma novitāte un aktualitāte, metodika, galvenie apspriestie jēdzieni, terminu izvēles pozīcija. Avotu un pētījumu pārskatā izdalīta aktuālo vēstures avotu (vārdnīcu līdz 18. gs. beigām) un latviešu un lietuviešu folkloras apskate, zinātniskie pētījumi līdz 20. gs. vidum (līdz Otram pasaules karam) un no 20. gs vidus.

Pirmajā daļā aplūkoti problemātiskie mītisko personāžu (Saules un Mēness, Saules meitas, Dieva un Dieviņa, Dieva dēlu un Ausekļa, Laimas, Pērkona), kas figurē latviešu tautasdziesmās ar debesu kāzu motīviem, identifikācijas un raksturošanas jautājumi, tiek prezentētas un analizētas dažādas pētnieku piedāvātās interpretācijas.

Otrajā daļā analizēti Saules meitas (debesu) kāzu galvenie motīvi latviešu mitoloģiskajās dainās, izklāstītas un kritiski izvērtētas pētnieku līdz šim sniegtās, atšķirīgās šo motīvu interpretācijas. Mitoloģiskās tautasdziesmas ar garāku sižetu, ar Pērkona nosperta koka motīvu tiek uztvertas kā sarežģīti kontaminēti veidojumi un to neviennozīmīgu tēlu semantikas atklāšanai ir nepieciešams plašāks folkloriskais konteksts.

Trešajā daļā tiek veikta salīdzinošā mitoloģiskā analīze, prezentējot pētītos latviešu tautasdziesmu mitoloģiskos motīvus

plašākā vēsturiskajā un ģeogrāfiskajā kontekstā. Salīdzinājumam izvēlētas indoeiropiešu (indoirāņu, grieķu un romiešu, ģermāņu, slāvu) un somugru (Baltijas somu, sāmu, mordoviešu) tradīcijas, kas izcelsmes un vēsturiskās ģeogrāfijas ziņā ir tuvas un kurām ir acīmredzamākas un zinātnē apspriestas paralēles. Šajā daļā tiek skarta plašāka ar debesu mitoloģiju saistīta problēmatika nevis tikai mītisko kāzu motīvi: tiek apskatīti debesu motīvi un tēli, kas ir nozīmīgi latviešu mītisko personāžu identificēšanas un izcelsmes noteikšanai (ceļojumi pa debesīm, dažādu diennakts laiku metaforas, attiecības starp ausmas un Venēras planētas dievībām u. c.). Plašāk izskatīti salīdzināmā ziņā aktuāli mitoloģiskie motīvi, kas ir izplatīti plašākā areālā (ausmas vai rīta zvaigznes – sievišķās dievības – vajāšana indoirāņu un grieķu tradīcijās, pērkonas plosīšanās dzīru laikā Baltijas un Pievolgas reģiona tradīcijās).

Pēdējā, ceturtajā daļā tiek apspiesti jautājumi par debesu kāzu motīvu saistību ar mēness fāzēm un latviešu kalendāra svētkiem, mēreni izmantojot salīdzinošo materiālu.

Secinājumos apkopoti rezultāti, kas iegūti, analizējot debesu kāzu mītisko personāžu dabu latviešu tautasdziesmās un šo kāzu motīvus folkloriskā un salīdzinošajā mitoloģiskajā aspektā.

SECINĀJUMI

1. Disertācijā veikto iepriekšējo pētījumu apskats pamatoti pierādījis to, ka jau kopš mitoloģijas kā zinātnes rašanās sākuma pētnieki pievērta uzmanību tam, ka debesu spīdekļiem bijusi ārkārtīgi liela nozīme dažādu pasaules tautu mitoloģijā. Debesu ķermeņi tika personificēti, un to pārvietošanās pa debess klājumu tika izskaidrota ar analogiju ar cilvēku sociālajām attiecībām. Viens no tādiem bijis laulību institūts, un šai ziņā arī mitoloģijā tika aktualizēti dažādi laulību aspekti.

Disertācijā galvenā uzmanība tika pievērsta latviešu mitoloģiskajām tautasdziesmām, kurās attēlotas mītiskas debesu kāzas. Latviešu dziedamajā folklorā ir ierakstīta visbagātākā mitoloģiskā informācija par personificēto debess spīdekļu mīlas attiecībām, laulības nolūkiem un ar tiem saistītām savstarpēju attiecību kolīzijām. Var rezumēt, ka latviešu mitoloģiskajām tautasdziesmām ir raksturīga debesu kāzu sižeta līnija, kad Mēness skaita zvaigznes un neatrod vienu – Ausekli, viņš nokļūst Saules meitas kāzās, kur Pērkons sper zelta ozolu vai ābeli, un pēc tam Saule raudādama vāc tā zarus. Reizēm tiek ieviesta papildu sižeta līnija – liriskais varonis, pateicoties brīnumainajam zirgam vai augam, nokļūst Saules meitas kāzās debesīs, kur dažās tautasdziesmās viņa drēbes tiek apšļakstītas ar Pērkonu nosperta ozola asinīm.

Daži mītisko latviešu tautasdziesmu tēli par Saules meitas kāzām ir balstīti pirmatnējos dabas tēlos (zvaigžņu vai planētu kustība, ar rīta vai vakara gaismu saistītas ainas u. c.). Tas liecina, ka dziesmu radītāji bijuši uzmanīgi apkārtējās vides vērotāji, un neizprotamas parādības centās skaidrot, ne tikai iekļaujot tās kopējā mitoloģisko uzskatu kontekstā, bet arī meklējot sakarības un saistību ar fizisko un sociālo realitāti un tolaik pastāvošajām ieražu normām. Iespējams, tāpēc tautasdziesmās dažādi apvienoti debesu kāzu motīvi atspoguļo arī tradicionālā laulību rituāla posmus (precības, svešā kāzinieku pulka ierašanos, pūra un līgavas izvešanu), bet Dieva dēla un Saules meitas personāži reprezentē idealizēto puīša un meitenes pāri, kas gatavojas

precēties. Disertācijā latviešu tautasdziesmu sižeti bija pretstatīti arī nelielam skaitam latviešu mitoloģisko teiku tekstiem, kuros, atšķirībā no dziesmām, dominē Saules un Mēness laulību un pēdējā neuzticības (ieskaitot tīkošanu uz Saules meitu) tēma.

Atbilstošais lietuviešu materiāls nav bagātīgs un izsmēļošs. L. Rēzas publicētā dziesma par Rīta zvaigznes (liet. Aušrinė) kāzām, kas guvusi lielu pētnieku ievērību, ir tuvāka latviešu tautasdziesmām, tāpēc tās pieskaitīšana pie lietuviešu folkloras tradīcijas un autentiskums ir apšaubāmi. 20. gs. tika pierakstīti lietuviešu ticējumi, kā arī vairāki mitoloģisko teiku teksti par Saules un Mēness laulībām, šķiršanos, viņu bērniem. Citi fragmentāri tēli, kas parādās atsevišķās tautasdziesmās un sutartinēs, ir uzskatāmi tikai kā papildus materiāls, kas atklāj dažus lietuviešu mitoloģijas mītisko debesu kāzu personāžu attiecību aspektus.

2. Latviešu mitoloģisko tautasdziesmu tēlu interpretāciju apgrūtina ne tikai dainu tekstu daudzveidība, to fragmentāriskais raksturs, bet arī – ievērojams skaits dažādu variāciju, tai skaitā – personāžu vārdu maiņa tādos pašos motīvos. Dieviņu, ņemot vērā noteiktas viņa īpašības, dažās tautasdziesmās hipotētiski var identificēt ar Mēnesi. Saules meita, pēc viņai pielietotajiem darbiem un metaforām, ir tuva uzlecošajai un rietošajai Saulei, dažkārt – ir viņas sinonīms. No otras puses, viņa parādās arī kā Saules meita vai vairākas meitas, kuras var būt saistītas ar rītausmu vai mirdzošo rīta debess audēju mitologēmu. Latviešu tautasdziesmās Saules meitas saistība ar mītiskajiem debesu vārtiem tikpat kā nav pieminēta, un vairāk ar vārtu semantiku saistās Laima (Laime), kas savulaik latviešu mitoloģijā varēja būt tuvāka dabesu dievībām, kas parādās rīta laikā. Dieva dēlu jeb Ausekļa, kas apciemo Saules meitu, motīvs ļauj tos saistīt ar debesu spīdekļiem, kas parādās debesīs pusausas laikā, netālu no austrumu horizonta.

3. Vairāk izvērsti latviešu mitoloģisko tautasdziesmu sižeti par debesu kāzām ir neviendabīgi, sastāv no kontaminētiem motīviem. Līgavaiņu Ausekļa un Mēneša lomas, kas pārklājas, var attēlot dažādus sižetus vai tēlus, kas tika kombinēti, apvienoti vai noliegti ar tautasdziesmu tekstiem. Tas liecina par dzīviem mitoloģijas maiņas un

folkloras daiļrades procesiem. Daudzi šajās mitoloģiskajās dainās minētie kāzu mītiskie dalībnieki, motīvi un formulas sastopami arī latviešu kāzu tautasdziesmās vai atbilst kāzu paražu semantikai. Pērkona speršana kokā simbolizē pretējās kāzinieku puses kareivīgumu, raudošā Saule – saderinātās meitas sērojošo māti. Citi tēli (zelta vainags, ozola asinis) liecina par šo tautasdziesmu sižetu brīvākas attīstības sākumu, kad, balstoties uz atsevišķiem bāreņu un mitoloģisko dainu motīviem par kāpšanu debesīs, notika attālināšanās no debesu kāzu sižeta kodola un jēgas. Lietuviešu valodā publicēta L. Rēzas dziesma „Rīta zvaigzne” (liet. „Aušrinė”) pieder pie atsevišķas sižeta līnijas, tomēr tās izsekota autoriskās pārrādīšanas procesa dēļ, gan Rīta zvaigznes personāža loma, gan ar asinīm apšļakstīta vainaga tēls nav raksturīgi latviešu dainu variantiem un nav piemēroti debesu kāzu sižeta rekonstrukcijai.

4. Pasaulē ir plaši izplatīti etioloģiskie mīti par debesu spīdekļu rašanos, kur parādās meiteņu vajāšanas un bieži vien arī incesta motīvi. Var pieņemt, ka arī Ziemeļaustrumeiropas senajiem iedzīvotājiem varēja būt līdzīgi naratīvi. Jautājums par atšķirību starp Sauli un Saules meitu ir saistīts ar Saules kā sievietes dievības ģenēzes problēmu Ziemeļeiropā. Latviešu Saules meita pēc sava tēla un vārda atgādina Baltijas somu un sāmu saules un mēness meitas. Šķiet, ka sieviešu rīta un vakara zvaigžņu pielūgšana, kā arī mēness savienošana ar vienu no tām tika atnesta vēlāk un latviešu mitoloģijā neiedzīvojās. Savukārt latvieši saglabājuši mītisku motīvu par Ausekļa uzmanību, kas tiek parādīta Saules meitai, kam paralēles meklējamas ģermāņu mitoloģijā. Pērkona nosperta koka tēls ir raksturīgs debesu kāzu mielas trakojošam pērkona motīvam, kas izplatīts no Skandināvijas līdz Pievolgai.

Disertācijā veiktā indoeiropiešiem un somugriem piederošo etnisko grupu debesu mitoloģisko tēlu analīze un pretnostatījums salīdzinošā aspektā attiecīgajiem latviešu mītiskajiem tēliem un motīviem atklāja, ka specifiskie latviešu mitoloģiskie debesu kāzu motīvi (vīriešu dzimuma rīta zvaigznes ceļojums pie mīlotās, pērkona trakošana kāzās) savā izcelsmē sasniedz vismaz dzelzs laikmeta

Baltijas reģiona mitoloģijas slāni, tomēr atsevišķi elementi (rītausmas/Saules meitas tēls) var būt vēl senāki – cēlušies no indoeiropiešu kopējas pirmdzimtenes laikiem.

5. Pētnieki meklē solāro un rītausmas dievību pielūgšanas pēdas latviešu pavasara un vasaras svētku paražās un folklorā, retāk redzama saistība ar rudeni kā tradicionālo kāzu laiku. Atsevišķu latviešu tautasdziesmu tēlu pamatā var būt starptautiskais jaunavas (ausmas) pazudušās rotas motīvs, ko var saistīt ar rasas simboliku. To varēja aktualizēt, pateicoties rasai piešķirtajai īpašajai nozīmei Jurgā dienas un Jāņu paražās un ticējumos. Šis motīvs sastopams arī slovēņu kalendārājās dziesmās un baltkrievu rudzu plaujas laika dziesmās. Mītiskā uzlecošās Saules izpausme Jāņu rītā (mazgājas, rotājas, sukājas, dejo) interpretējama arī kā svinīga kāzu laika zīme. Ar šiem vasaras vidus svētkiem varētu būt saistīti arī citi motīvi: mītiskā pirts, Dieva dēlu vai Ausekļa ciemošanās pie Saules meitas. Taču apvienot vismaz daļu no šiem mītiskajiem fragmentiem sakarīgākā sižetā joprojām ir grūti, un to savstarpējās sakarības var iezīmēt tikai ar vispārīgām iezīmēm. Nav skaidrs, vai Mēness, kas sniedzas pēc Saules meitas, un Pērkona nospertā ozola motīviem ir kāda saistība ar kalendāra svētkiem. Tie varētu būt veidojušies vēlāk nekā solārās vasaras saulgriežu paražas, t. i. – Saules kultam zaudējot savas iepriekšējās pozīcijas.

6. Latviešu dziedamā folklorā ir daudzslāņaina un saglabājusi arhaiskākas iezīmes. Latviešu tautasdziesmās tiek mēģināts dažādos veidos apvienot un kombinēt atšķirīgus mītiskus motīvus. Savukārt disertācijā analizētās lietuviešu kāzu, kara, ģimenes un darba tautasdziesmas lielākoties ir liriskas. Tajās debesu spīdekļi ir pretstatīti paralēli ģimenes locekļiem un viņu ikdienas attiecībām, taču šādas attiecības nav traktētas mitoloģiski. Lietuviešu tautasdziesmās, ticējumos un pasakās vairāk tiek izcelts rīta zvaigznes tēls – *Aušrinė* (jeb *Rytinė* (lat. Rīta zvaigzne) un *Vakarinė* (lat. Vakara zvaigzne), kas kalpo saulei vai kļūst starp sauli un mēnesi, kas tuvāks baltkrievu nevis latviešu folklorai. Atšķirībā no lietuviešu *Aušrines*, latviešu Saules meitai, ar vienu, otru izņēmumu, nav zvaigžņu iezīmju. Ausekļa

ceļojuma pie Saules meitas motīvs arī nav zināms lietuviešu un citu, jau izmiruso baltu cilšu mitoloģijā, ja vien šim vīrieša personāžam nepretstatītu 16. gs. pieminēto sudaviešu dievu Aušautu.

7. Disertācijā apkopots un no dažādiem skatupunktiem analizēts latviešu, lietuviešu un citu tautu bagātīgais folkloras un mitoloģiskais materiāls par debesu kāzām un to personāžiem, un formulētie secinājumi var kļūt par atspēriena punktu citiem zinātniekiem, tālāk attīstot baltu mītisko debesu tēlu kopuma pētījumus. Disertācijā argumentēti parādīts, ka atsevišķu detaļu un fragmentu izskatīšana pa vienam, nesaskatot tos kompleksā mitoloģijas koptēlā, ir maz perspektīva. Īpaši aktuāli ir precīzāk atšķirt latviešu un lietuviešu mītisko tēlu iezīmes un paturēt prātā jautājumu par L. Rēzas dziesmu mītisko tēlu ticamību. Disertācijas apjoma dēļ, analīzei tika pakļauti tikai paši svarīgākie debesu kāzu mītiskā sižeta aspekti. Tālākai izpētei būtu jāpaplašina atsevišķu mitoloģisko motīvu semantikas meklējumi (Rītausmas pazudušās rotas, Pērkons kā bīstams kāzu dalībnieks), jānoskaidro, kuri tautasdziesmu mītiskie tēli un cik lielā mērā balstās uz pirmskristietības mitoloģiju, un kādi ir izveidojušies vēlāk. Turklāt, papildus izmantojot etnoastronomijas datus, būtu nepieciešams sīkāk apspriest jautājumu par Ausekļa, Dieva dēlu un Saules meitas personāžu sakariem ar debess spīdekļiem. Laba baltu materiāla izpratne paver ceļu lietuviešu un latviešu pētniekiem, lai pārbaudītu iepriekšējās salīdzinošās indoeiropiešu debesu kāzu mītu rekonstrukcijas un, izvērtējot šo mītu senākos un jaunākos elementus, sniegtu vēl vairāk jaunu novērojumu.

SANTRAUKA

Problema ir tyrimo objektas – Saulės dukros (dangiškųjų) vestuvių mitiniai vaizdiniai XIX a. pradžios – XX a. latvių ir lietuvių tautosakoje. Šiems klausimams atskleisti pasitelkiamos latvių mitologinės dainos, susijusios su dangiškųjų vestuvių įvaizdžiais. Jos gretinamos su atitinkamomis lietuvių ir latvių mitologinėmis sakmėmis ir tikėjimais, kita šiuos dangiškųjų vestuvių motyvus paaiškinančia tautosakos, kalbos ir istorinių mitologijos šaltinių medžiaga. Taip pat lyginamuoju aspektu pasitelkiami aktualūs kitų tautų (pirmiausia – indoeuropiečių ir finougrų kalbinių grupių) mitologiniai ar tautosakiniai motyvai.

Tyrimo aktualumas ir naujumas. Dar XIX a. suformuluotos reikšmingos ir vėlesniems tyrimams įtaką padariusios Saulės dukros vestuvėse Perkūno nutrenkto ąžuolo mitinio vaizdinio interpretacijos (W. Mannhardto, J. Lautenbacho). Latvių mitologinėms dainoms apie senąsias dangaus dievybes ir jų vestuves nemažai darbų yra skyrę latvių mokslininkai ir tyrinėtojai (V. Sinaiskis, E. Zicanas, L. Adamovičius, H. Biezajus, V. Vykė-Freiberga, J. Kursytė ir kt.). Mitinių dangiškųjų vestuvių motyvai indoeuropiečių tradicijose nuo seno domino lyginamosios indoeuropeistikos studijų atstovus, vėliau struktūralistus (V. Ivanovas, V. Toporovas ir kt.). Šiomis įvairių mokslininkų suformuluotomis interpretacijomis ir išvalgomis remiasi naujos mitologų ir tautosakininkų kartos, aptardamos ir naujai interpretuodamos šiuos dangiškosios mitologijos įvaizdžius.

Nepaisant per ilgą laiką iškeltų įvairių hipotezių, nepavyko rasti vieno įtikinamo mitinių personažų ir su jų vestuvėmis susijusių vaizdinių prasmės paaiškinimo. Nepakankamai išgryninta Saulės dukros ir Dievo sūnų identifikacija ir mitinė charakteristika. Perkūno nutrenkto ąžuolo (variantuose – obels), iš jo pasiliejusio kraujo ir suteptų drabužių valymo vaizdiniai latvių dainose lieka vieni mįslingiausių. Skirtingomis prieigomis paremtos alternatyvios interpretacijos reikalauja kritinio įvertinimo ir palyginimo, taip pat tolesnės mokslinės diskusijos apie jų prasmę.

Lietuvoje daugiausia tyrėjų dėmesio sulaukė tautosakininko, liuteronų kunigo, teologo, Karaliaučiaus universiteto profesoriaus Liudviko Rėzos (pilnas vardas Martynas Liudvikas Rėza) paskelbtos pora dainų lietuvių ir vokiečių kalba su dangiškųjų vestuvių motyvais – „Mėnesio svodba“ (RzD 27) ir „Aušrinė“ (RzD 62), iš kurių antroji labai artima latvių mitologinėms dainoms. Tačiau lietuvių tyrėjai iki šiol nepakankamai atsižvelgė į visą variantais gausų giminingų latvių mitologinių dainų kontekstą. Lietuvoje latvių mokslininkų darbai šia tema palyginti menkai žinomi ir įvesti į mokslinę apyvartą, kaip ir latvių tyrėjų darbuose menkai atsispindi L. Rėzos publikuotų dainų problemiškas. Nors baltų dangiškoji mitologija jau yra sulaukusi rimto lietuvių mitologų (pvz., N. Laurinkienės, D. Vaitkevičienės, D. Razausko) dėmesio, dar palyginti menkai analizuoti latvių ir lietuvių mitologijų skirtumai, įskaitant Saulės dukros ir Aušrinės mitinių charakteristikų nesutapimus. Taigi šiame darbe įvairiais pjūviais nagrinėjant mitinę dangiškųjų vestuvių vaizdinį bus siekiama kartu nušviesti ilgą šios temos tyrinėjimų istoriją, išryškinti įvairių interpretacijų privalumus ir trūkumus, nurodyti probleminius aspektus.

Darbo tikslas – ištirti pagrindinius dangiškųjų vestuvių motyvus latvių mitologinėse dainose, patikslinant duomenis apie šių motyvų kilmę ir vaizdinių semantiką latvių ir lietuvių tautosakos ir lyginamosios mitologijos kontekste.

Šiam tikslui pasiekti išsikelti tokie **uždaviniai**:

- patikslinti latvių mitologinių dainų su dangiškųjų vestuvių motyvais personažų identifikaciją ir mitines charakteristikas;
- išnagrinėti latvių mitologinėse dainose aptinkamus dangiškųjų vestuvių motyvus ir vaizdinius, patikslinti jų tarpusavio ryšius, kilmę, tautosakinius kontekstus;
- išskirti panašius dangiškosios mitologijos vaizdinius ir motyvus kitų indoeuropiečių ir finougrų kalbinių-etninių grupių tradicijose; remiantis šiais duomenimis ir tarpusavio palyginimu, pasiūlyti galimą paaiškinimą, kodėl dangiškųjų vestuvių motyvai varijuoja ir nevienodai lokaliai pasiskirstę baltų areale;

- išnagrinėti mitinių dangiškųjų vestuvių motyvų sąsają su konkrečiais latvių kalendoriniais papročiais galimybę.

Ginamieji teiginiai

1. Mitinių dangiškųjų vestuvių personažų identifikavimo klausimai neatsiejami nuo jų gamtinio provaizdžio paieškų. Latvių mitologinėse dainose Saulės mergelė (la. *Saules meita*) pasižymi bendrais su Saule bruožais, atlieka tuos pačius darbus ir panašu, kad dalyje tekstų šis vardas yra Saulės sinonimas. Kitose dainose šiuo vardu vadinama Saulės dukra, kuri visų pirma sietina su aušros, rytmečio metu. Ją lanko Dievo sūnūs arba Auseklis. Šie vyriški mitiniai personažai greičiausiai yra sietini su kažkuriomis danguje matomomis planetomis ar kitais šviesuliais.

2. Latvių mitologinėse dainose figūruojantys skirtingi dangiškųjų vestuvių motyvai yra nevienodos kilmės. Todėl dainų siužetų su jais negalima naudoti vientisų modelių rekonstrukcijai. Dalis vaizdinių (auksinis vainikėlis, ažuolo kraujas) ir fragmentų (mitinio personažo klausinėjimas, kaip išvalyti suteptus drabužius) greičiausiai nėra būdingi pirminiam mitologiniam siužetui, bet atsiradę kontaminuojant dainas.

3. Daugialypis latvių mitologinių dainų Saulės mergelės vaizdinys kai kuriais aspektais artimas saulės ir mėnulio mergelių vaizdiniams Baltijos finų ir samių mitologijose, tuo pačiu ankstyviausio indoeuropiečių religijų sluoksnio aušros dievybių vaizdiniams.

4. Joninių šventės sąsajas su dangiškosiomis dievybėmis ir galimai dangiškosiomis vestuvėmis liudija mitologinės dainos apie Saulės mitinę raišką šventinį rytą (ji prausiasi, puošiasi, šukuojasi, šoka), tikėjimai apie stebuklinga tampančią rasą bei Joninių papročiams būdinga meilės ir suartėjimo tematika.

Metodai ir metodologija. Nagrinėjant tautosakinę medžiagą, vertinant atskirų vaizdinių ir motyvų prasmes, jų pastovumo ir kaitos tendencijas, tarpusavio ryšius, naudojamas analitinis aprašomasis ir interpretacinis metodai. Gretinant tautosakinę medžiagą su papročiais, ieškant paralelių kitų kalbinių-kultūrinių grupių

mitologijoje ir tautosakoje, taikomas istorinis lyginamasis metodas.

XIX amžiuje susiformavusi romantiškosios pakraipos mitologijos mokykla daugelio mitinių vaizdinių ir motyvų kilmės ieškojo gamtos reiškinių pasaulyje, dažnai neaiškų mitinių personažą laikydami saulės, mėnulio ar kito dangaus šviesulio personifikacija. Nors vėliau šios mokyklos nuostatos dėl pozityvizmo įtakos sulaukė nemažai kritikos, vis dėlto šiuo metu pripažįstamas teigiamas jos įnašas į mitologijos mokslą, mitologinių vaizdinių sąsajų su gamtine aplinka paieškos tebelaikomos vertingomis interpretacijoms, nors ir vengiama primityvaus schematizavimo. Atsižvelgti į gamtinius provaizdžius itin svarbu ir analizuojant latvių mitologines dainas, kadangi jos išlaikė daug archaiškų bruožų, dangaus ir atmosferos reiškiniai jose reiškiami gausiomis ir įvairailypėmis mitinėmis ir poetinėmis metaforomis.

XX a. pirmojoje pusėje mitologijos tyrėjai ir folkloristai buvo linkę ieškoti pasakojimo ar dainos Ur-formos ar Ur-mito – originalios (pirminės) siužeto formos, o mitu laikė idealų hipotetinį kūrinio tipą, iš kurio kilę kiti žinomi variantai (Frog 2018a: 4). Neretai toks pirminis mitas būdavo rekonstruojamas, remiantis tik vienu ilgesniu ar keliais mitinio siužeto variantais.

Mūsų darbe tokių skubotų, tik kelių siužetų ar motyvų analize paremtų išvadų vengiama. Remiamasi latvių tyrinėtojo Ludvigo Adamovičiaus metodologine prieiga: iš pradžių atliekama tiriamų dainų tekstų analizė, įvardijami jose jungiami skirtingi motyvai ir nustatomi jų ryšiai su kitomis dainomis (Adamovičs 1940b: 420, 422, 437–438, 454–455). Tik įvertinus kiekvieno atskiro motyvo reikšmę, suderinimą su kitais motyvais dainų siužetuose, atsižvelgus į dainų siužetų ir motyvų varijavimą, galima ieškoti platesnio mitologinio tokios medžiagos pagrindimo.

Dangiškieji vaizdiniai ir personažai darbe nagrinėjami ne kaip religinės sistemos dėmenys, o visų pirma kaip tautosakos ir mitologijos kūrinių įvaizdžiai, nes tokia yra pagrindinė tyrimo medžiaga (yra išlikę tik senųjų mitų fragmentai, nėra ritualų aprašų, nepakankamai aiškūs mitinių personažų tarpusavio ryšiai ir t. t.), o

visa vaizdinija atkuriamą, remiantis vėlyvos folklorinės medžiagos analize.

Poreikis mitologijoje išskirti skirtingo istorinio laikotarpio sluoksnius, ieškoti archaiškiausių detalių ir mėginti nustatyti naujesnius vaizdinius yra pagrįstas, tačiau tuo pačiu kyla rizika, kad dalis netipiškų kūrinių variantų gali būti atmesti kaip nesvarbūs ir susiję su pasaulėžiūrinės sistemos irimu. Mūsų požiūriu, ne tik konkretūs motyvų variantai, bet ir jų skirtumai gali būti reikšmingi kaip vykusios religinės kaitos procesų bei egzistavusių įtakų liudijimai.

Darbe susitelkiama į tautosakinių ir mitologinių motyvų analizę, o detaliais astronomijos duomenimis paremtas personažų sąsajų su dangaus šviesuliais vertinimas paliekamas etnoastronomijos mokslo specialistams.

Latvių mitologinėse dainose su dangiškųjų vestuvių motyvais minimas nuotakos vardas *Saules meita* (var. dgs. *Saules meitas*). Jo perskaitymas laikomas problemišku, nes latvių kalboje gali reikšti tiek Saulės dukrą, tiek pačią Saulę, dar netekėjusios merginos statusu („mergelę Saulę“). Vienas žymiausių latvių mitologų H. Biezajās „tikrąją“ nuotaka šiuose motyvuose laikė Saulę. Tad siekiant korektiškumo darbe bus verčiama tiek „Saulės dukra“ (kai toks personažo santykis su Saule akivaizdžiai matomas), tiek atsargiau „Saulės mergelė“ (kuomet tiksli reikšmė ne visiškai aiški). Pastarasis terminas atitinka ir anglakalbėje literatūroje vartojamą „Sun Maiden“. Dėl šios priežasties, taip pat dėl to, kad latvių ir lietuvių mitologijoje žinomi tiek Saulės dukros vestuvių, tiek Saulės ir Mėnesio (Mėnulio) vestuvių motyvai, bendriausia prasme bus vartojamas terminas „dangiškosios vestuvės“, o konkretizuojant „Saulės dukros vestuvės“.

Verčiant latvių mitonimą *Perkons* (Perkuonas) vartojama sulietuvinta forma „Perkūnas“, Verčiant *Mēnesis* ir stengiantis atkartoti pradinę formą rašoma „Mėnesis“, taip atskiriant nuo „mėnulio“ kaip šviesulio. Latvių mitonimo *Dievs* deminutyvinė forma *Dieviņš* (kaip personažas nebūtinai visais atvejais identiškas Dievui) verčiama „Dievužis“. Cituojamose dainose pasitaikančios kitų

mitonimų deminutyvinės priesagos paliekamos panašios (pvz., *Auseklits* – *Auseklytis*) arba keičiamos į įprastas lietuviškas (pvz., *Mēnesitis* – *Mėnesėlis*).

Disertacijos struktūra. Darbą sudaro įvadas, šaltinių ir tyrinėjimų apžvalga, trys dalys ir išvados. Įvade aprašoma disertacijos problema ir tyrimo objektas, tyrimo aktualumas ir naujumas, tikslas ir uždaviniai, ginamieji teiginiai, tyrimo naujumas ir aktualumas, metodai ir metodologija. Šaltinių ir tyrinėjimų apžvalgoje išskirta aktualių istorinių šaltinių (iki XVIII a. pab. žodynų) ir latvių bei lietuvių tautosakos apžvalga, moksliniai tyrimai iki XX a. vidurio (Antrojo pasaulinio karo) ir nuo XX a. vidurio.

Pirmoje dalyje nagrinėjami mitinių personažų (Saulės ir Mėnesio, Saulės dukros, Dievo ir Dievūžio, Dievo sūnų ir Auseklio, Laimės, Perkūno), kurie figūruoja latvių dainose su dangiškųjų vestuvių motyvais, identifikacijos ir charakteristikos probleminiai klausimai, pristatomos ir analizuojamos tyrinėtojų pasiūlytos skirtingos interpretacijos.

Antroje dalyje analizuojami pagrindiniai Saulės dukros (dangiškųjų) vestuvių motyvai latvių mitologinėse dainose, pristatomos ir kritiškai įvertinamos tyrinėtojų iki šiol pateiktos skirtingos šių motyvų interpretacijos. Ilgesnio siužeto mitologinės dainos su Perkūno nutrenkto medžio motyvu vertinamos kaip sudėtingi kontaminuoti dariniai, kurių nevienareikšmių vaizdinių semantikai atskleisti reikalingas platesnis tautosakinis kontekstas.

Trečioje dalyje atliekama lyginamoji mitologinė analizė, pristatant nagrinėtus latvių dainų mitologinius motyvus platesniame istoriniame ir geografiniame kontekste. Lyginimui pasirinktos kilmės ir istorinės geografijos atžvilgiu artimos, labiau akivaizdžių ir mokslinėje tradicijoje aptariamų paralelių turinčios indoeuropiečių (indoiranėnų, graikų ir romėnų, germanų, slavų) ir finougrų (Baltijos finų, samių, mordvių) tradicijos. Šioje dalyje paliečiama platesnė su dangiškąja mitologija susijusi problematika nei vien mitinių vestuvių motyvai: nagrinėjami dangiški motyvai ir vaizdiniai, aktualūs latvių mitinių personažų identifikacijai ir kilmei nustatyti (kelionės dangumi,

skirtingų paros dalių metaforos, aušros ir Veneros planetos dievybių santykis ir kt.). Nuodugniau nagrinėjami platesniame areale pasklidę lyginamuoju požiūriu aktualūs mitologiniai motyvai (aušros arba rytmečio žvaigždės moteriškos dievybės persekiojimas indoiranėnų ir graikų tradicijose, griausmavaldžio siautėjimas pokylyje Baltijos ir Pavolgio regiono tradicijose).

Galiausiai ketvirtoje dalyje aptariami dangiškųjų vestuvių motyvų sąsają su mėnulio fazėmis ir latvių kalendorinėmis šventėmis klausimai, saikingai panaudojant lyginamąją medžiagą.

Išvadose apibendrinami rezultatai, gauti išnagrinėjus latvių dainų mitinių dangiškųjų vestuvių personažų prigimtį ir tų vestuvių motyvus tautosakiniu ir lyginamuoju mitologiniu aspektu.

IŠVADOS

1. Disertacijoje atlikta ankstesnių tyrinėjimų apžvalga pagrįstai įrodė, kad nuo pat mitologijos kaip mokslo radimosi pradžios tyrėjai atkreipė dėmesį į tai, kad dangaus šviesuliai buvo itin svarbūs įvairių pasaulio tautų mitologijose. Dangaus kūnai buvo personifikuojami ir jų judėjimas dangaus skliautu buvo aiškinamas, pasitelkiant analogijas su socialiniais žmonių santykiais. Vienas iš tokių buvo santuokos institutas, o įvairūs vedybų aspektai buvo aktualizuojami ir mitologijoje.

Disertacijoje daugiausiai dėmesio buvo skirta latvių mitologinėms dainoms, kuriose vaizduojamos mitinės dangiškosios vestuvės. Latvių dainuojamojoje tautosakoje iš tiesų užfiksuota gausiausia mitologinė informacija apie personifikuotų dangaus šviesulių meilės ryšius, vedybines intencijas ir su tuo susijusias tarpusavio santykių kolizijas. Galima apibendrinti, kad latvių mitologinėms dainoms būdinga dangiškųjų vestuvių siužetinė linija, kai Mėnėsis skaičiuoja žvaigždes ir vienos – Auseklio – neranda, šis atsiduria Saulės dukros (Saulės mergelės) vestuvėse, kur Perkūnas nutrenkia auksinį ąžuolą arba obelį, o po to Saulė verkdama renka jo šakas. Kartais įvedama papildoma siužetinė linija – lyrinis herojus stebuklingo žirgo arba augalo dėka atsiduria danguje vykstančiose Saulės dukros vestuvėse, kur dalyje dainų jo drabužius apšlaksto Perkūno nutrenkto ąžuolo kraujas.

Kai kurie mitinių latvių dainų vaizdiniai apie Saulės dukros (Saulės mergelės) vestuves paremti gamtiniais provaizdžiais (žvaigždžių ar planetų judėjimas, su ryto ar vakaro šviesa susiję reginiai ir kt.). Tai rodo, kad dainas kūrę žmonės buvo atidūs supančiosios aplinkos stebėtojai, o nesuprantamus reiškinius mėgino paaiškinti ne tik įtraukdami juos į bendrą mitologinių tikėjimų kontekstą, bet ir ieškodami sąsajų su fizine ir socialine realybe bei nusistovėjusiomis paprotinėmis normomis. Galbūt todėl dainose įvairiai jungiami dangiškųjų vestuvių motyvai taip pat atspindi ir tradicinių vedybų ritualo etapus (piršlybos, svetimo vestuvininų pulko atvykimas, kraičio ir nuotakos išvežimas), o Dievo sūnaus ir Saulės dukros

personažai reprezentuoja idealizuotą besiruošiančios tuoktis vaikiną ir merginą porą. Disertacijoje latvių dainų siužetai taip pat gretinti su negausiais latvių mitologinių sakmių tekstais, kuriuose, skirtingai nei dainose, dominuoja Saulės ir Mėnesio vedybų ir pastarojo neištikimybės (įskaitant kėsinimosi į Saulės dukrą) tema.

Atitinkama lietuvių medžiaga nėra gausi ir išsami. Itin daug tyrėjų dėmesio sulaukusi L. Rėzos paskelbta daina apie Aušrinės vedybas yra artimesnė latvių dainoms, todėl jos priskyrimas lietuvių tautosakos tradicijai ir autentiškumas yra abejotini. XX a. užrašyti lietuvių tikėjimai, taip pat keli mitologinių sakmių tekstai apie saulės ir mėnulio santuoką, skyrybas, jų vaikus. Kiti pavienėse dainose ir sutartinėse figūruojantys fragmentiški vaizdiniai gali būti vertinami tik kaip papildoma medžiaga, atskleidžianti kai kuriuos mitinių dangiškųjų personažų santykių aspektus lietuvių mitologijoje.

2. Latvių mitologinių dainų vaizdinių interpretavimą apsunkina ne tik dainų tekstų įvairovė, jų fragmentiškumas, bet ir nemažas variavimas, įskaitant personažų vardų kaitą tuose pačiuose motyvuose. Dievužį (la. *Dieviņš*), atsižvelgiant į tam tikras jo charakteristikas, kai kuriose dainose galima hipotetiškai tapatinti su Mėnesiu (mėnuliu). Saulės mergelė (la. *Saules meita*) pagal dirbamus darbus ir jai taikomas metaforas artima tekančiai ir besileidžiančiai Saulei, kai kada yra jos sinonimas. Kita vertus, ji pasirodo ir kaip Saulės dukra arba kelios dukros, kurios gali būti siejamos su aušra arba su švintančio rytinio dangaus audėjų mitologema. Latvių dainose Saulės dukros sąsaja su mitiniais dangaus vartais beveik neminama, labiau su vartų semantika susijusi Laimė, kuri seniau latvių mitologijoje galėjo būti artimesnė rytmečiu pasirodančioms dangaus dievybėms. Saulės mergelę lankančių Dievo sūnų arba Auseklio motyvas leidžia juos sieti su dangaus šviesuliais, pasirodančiais priešaušrio danguje netoli rytinio horizonto.

3. Labiau išplėtoti latvių mitologinių dainų apie dangiškasias vestuves siužetai yra nevienalyčiai, susidedantys iš kontaminuotų motyvų. Persidengiantys jaunikių – Auseklio ir Mėnesio – vaidmenys gali atspindėti skirtingus siužetus ar vaizdinius, kurie buvo derinami,

jungiami arba neigiami dainų tekstais. Tai liudija gyvus mitologijos kaitos ir tautosakinės kūrybos procesus. Daugelis šiose mitologinėse dainose minimų vestuvių mitinių dalyvių, motyvų ir formulių pasitaiko ir latvių vestuvinėse dainose arba atitinka vestuvių papročių semantiką. Perkūno trenkimas į medį simbolizuoja priešingo vestuvinių pulko karingumą, verkianti Saulė – ištektos dukros gedinčią motiną. Kiti vaizdiniai (auksinis vainikėlis, ažuolo kraujas) rodo prasidėjusią laisvesnę šių dainų siužetų plėtotę, kai, pasiremiant atskirais našlaičių ir mitologinių dainų apie lipimą į dangų motyvais, buvo tolstama nuo dangiškųjų vestuvių siužetinio branduolio ir prasmų. Atskirai siužetinei linijai priklauso L. Rėzos lietuvių kalba paskelbta daina „Aušrinė“, tačiau dėl atsekamo jos autorinio perkūrimo proceso tiek Aušrinės personažo vaidmuo, tiek krauju apšlakstyto vainikėlio vaizdinys nebūdingi latvių dainų variantams, netinka dangiškųjų vestuvių siužetui rekonstruoti.

4. Etiologiniai mitai apie dangaus šviesulių atsiradimą su merginų persekiojimo, o neretai ir incesto motyvais yra plačiai paplitę pasaulyje. Manytina, kad panašūs naratyvai galimai buvo pažįstami seniausiems šiaurės rytų Europos gyventojams. Saulės ir Saulės dukros skirties klausimas susijęs su saulės kaip moteriškos dievybės genezės šiaurės Europoje problematika. Latvių Saulės mergelė savo įvaizdžiu ir vardu primena Baltijos finų ir samių saulės ir mėnulio mergeles. Atrodo, kad moteriškų rytinės ir vakarinės žvaigždžių garbinimas, kaip ir mėnulio poravimas su viena iš jų, buvo atneštas vėliau ir latvių mitologijoje neįsitvirtino. Savo ruožtu pas latvius išliko mitinis motyvas apie Auseklio dėmesį Saulės dukrai, kuriam paralelių galima ieškoti germanų mitologijoje. Perkūno nutrenkto medžio vaizdinys yra būdingas nuo Skandinavijos iki Pavolgio paplitusiam dangiškųjų vestuvių pokylyje siautėjančio griausmavaldžio motyvui.

Disertacijoje atlikta indoeuropiečiams ir finougramams priklausančių etninių grupių dangiškųjų mitologinių vaizdinių analizė ir sugretinimas lyginamuoju aspektu su atitinkamais latvių mitiniais įvaizdžiais ir motyvais atskleidė, kad specifiniai latvių mitologiniai dangiškųjų vestuvių motyvai (vyriškos rytinės žvaigždės kelionė pas

mylimąją, griausmavaldžio siautėjimas vestuvėse) savo kilme siekia bent geležies amžiaus Baltijos regiono mitologijų sluoksnį, tačiau atskiri elementai (aušros/Saulės mergelės įvaizdis) gali būti dar senesni – kilę iš indoeuropiečių bendros protėvynės laikų.

5. Soliarinių ir aušros dievybių garbinimo pėdsakų tyrėjai ieško latvių pavasario ir vasaros švenčių papročiuose ir tautosakoje, rečiau įžvelgiama sąsaja su rudenių kaip tradiciniu vestuvių sezonu. Kai kurie latvių Joninių dainų vaizdiniai gali būti paremti tarptautiniu mergelės (aušros) pamesto papuošalo motyvu, sietinu su rasos simbolika. Jis galėjo būti aktualizuotas dėl Jurginių ir Joninių papročiuose ir tikėjimuose rasai teiktos ypatingos reikšmės. Šis motyvas pasitaiko ir slovėnų kalendorinėse bei baltarusių rugiapjūtės dainose. Joninių rytą patekančios Saulės mitinė raiška (ji prausiasi, puošiasi, šokuojasi, šoka) gali būti aiškinama ir kaip iškilmingo vestuvių laiko ženklas. Su šia vidurvasario švente galbūt buvo siejami ir kiti motyvai: mitinės pirties, Saulės dukrą lankančių Dievo sūnų ar Auseklio, tačiau apjungti bent dalį šių mitinių fragmentų į nuoseklesnį siužetą kol kas yra sudėtinga ir ryšius tarp jų galima nužymėti tik bendrais bruožais. Neaišku, ar Saulės dukros siekiančio Mėnesio ir Perkūno nutrenkto ažuolo motyvai turi kokį nors ryšį su kalendorinėmis šventėmis. Jie galėjo susiformuoti vėliau, nei soliariniai vasaros saulėgrįžos papročiai, t. y. Saulės kultui prarandant ankstesnes pozicijas.

6. Latvių dainuojamoji tautosaka yra daugiasluoksnė ir išlaikiusi daugiau archaiškų bruožų. Latvių dainose bandoma įvairiais būdais jungti ir derinti skirtingus mitinius motyvus. Tuo tarpu disertacijoje nagrinėtos lietuvių vestuvinės, karinės, šeimos ir darbo dainos yra daugiausia lyrinės. Jose dangaus šviesuliai paralelizmo principu gretinami su šeimos nariais ir kasdieniais jų santykiais, tačiau nėra mitologinės tokių santykių traktuotės. Lietuvių dainose, tikėjimuose ir pasakose ryškesnis rytinės žvaigždės – Aušrinės (arba Rytinės ir Vakarinės), patarnaujančios saulei arba klaidžiojančios tarp saulės ir mėnulio, – vaizdinys, kuris artimesnis baltarusių nei latvių tautosakai. Skirtingai nei lietuvių Aušrinė, latvių Saulės dukra, išskyrus vieną kitą

išimti, nepasižymi žvaigždiškais bruožais. Tiek lietuvių, tiek kitų, jau išnykusių, baltų genčių mitologijose nežinomas ir Auseklio kelionės pas Saulės dukrą motyvas, nebent su šiuo vyrišku personažu gretintume XVI a. paminėtą sūduvių dievą Aušautą.

7. Disertacijoje apibendrinta ir skirtingais pjūviais išnagrinėta gausi latvių, lietuvių bei kitų tautų folklorinė ir mitologinė medžiaga apie dangiškąsias vestuves ir jų personažus bei suformuluotos išvados gali tapti atspirties tašku ir kitiems mokslininkams, toliau plėtojant baltų mitinės dangiškosios vaizdinijos tyrimus. Disertacijoje argumentuotai parodyta, kad atskirų detalių ir fragmentų nagrinėjimas pavieniui, nematant jų kompleksiskai bendrame mitologijos vaizde, yra mažai perspektyvus. Ypač aktualu tiksliau skirti latvių ir lietuvių mitinių personažų bruožus ir turėti omenyje L. Rėzos dainų mitinių vaizdinių patikimumo klausimą. Disertacijos apimtis lėmė, kad buvo išnagrinėti tik svarbiausieji dangiškųjų vestuvių mitinio siužeto aspektai. Tolesniais tyrimais derėtų pratęsti atskirų mitologinių motyvų (Aušros pamestų papuošalų, Perkūno kaip pavojingo vestuvių dalyvio) semantikos paieškas, aiškintis, kurie mitiniai dainų vaizdiniai ir koku mastu parenti ikikrikščioniškąja mitologija, o kurie yra susiformavę vėliau. Be to, papildomai pasitelkus etnoastronomijos duomenis, reiktų dar plačiau aptarti Auseklio, Dievo sūnų ir Saulės dukros personažų sąsają su dangaus šviesuliais klausimą. Geras baltiškos medžiagos išmanymas lietuvių ir latvių tyrėjams atveria kelią patikrinti ankstesnes lyginamąsias indoeuropiečių dangiškųjų vestuvių mitų rekonstrukcijas ir, įvertinus senesnius ir naujesnius šių mitų elementus, pateikti dar daugiau naujų įžvalgų.

PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS

PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS

1. „Perkūno nutrenkto medžio motyvas: sąsajos su vestuviniiais papročiais“, *Tautosakos darbai*, t. 56, 2018, p. 84–109. Prieiga internete: <http://www.llti.lt/failai/TD-56-84-109.pdf> [žiūrėta 2022-07-17].
2. „Auksinių šakų ir vainikėlio motyvai latvių mitologinėse dainose apie Saulės dukros vestuves“, *Tautosakos darbai*, t. 60, 2020, p. 60–78. Prieiga internete: http://www.llti.lt/failai/TD60_spaudai_internetui-46-64.pdf [žiūrėta 2022-07-17].

PRANEŠIMAI DISERTACIJOS TEMATIKA

REFERATAI DISERTACIJOS TEMATIKĄ

1. „Dangiškųjų vedybų mitas baltų mitologijos ir tautosakos kontekste“. Jungtinėje visos Lietuvos etnologijos doktorantų konferencijoje „VERITAS ETHNOLOGICA: etnologijos doktorantų tyrimų gairės“, Klaipėdos universitete, 2017 m. gegužės 11–12 d.
2. „Dangiškųjų vedybų mito motyvai: priskiriami ir spėjami“. Tarptautiniame akademiniam baltistų seminare „Baltistų agora: literatūra, kultūra, mitologija“ Rygoje, 2017 m. spalio 12–14 d.
3. „Saulės dukros vestuvių mito struktūra: religiniai, tautosakiniai, paprotiniai kontekstai“. III Nacionalinėje etnologijos doktorantų konferencijoje „Veritas Ethnologica 2018“ Lietuvos istorijos institute, Vilniuje, 2018 m. gegužės 03–04 d.
4. „A Tree Struck by the Thunder-God in the Heavenly Marriage Myth“. 6-ojoje Baltijos studentų konferencijoje „Bridges in the Baltics“ Tartu universitete, 2018 m. spalio 05–06 d.
5. „Thunderer – A Judge and a Punisher in a Love Relationship“. IX tarptautinėje jaunųjų tautosakininkų konferencijoje „(Ir)relevance of

Classical Folkloristics in the 21st Century“ Lietuvių literatūros ir tautosakos institute, 2019 m. rugsėjo 18–20 d.

TRUMPOS ŽINIOS APIE DISERTANTĄ ĮSA INFORMACIJA PAR DISERTANTU

Rokas Sinkevičius

E-mail: sinkevicius@gmail.com

Išsilavinimas

2007–2011 m. bakalauro studijos Vytauto Didžiojo universitete, etnologijos ir folkloristikos bakalauro laipsnis.

2011–2013 m. magistro studijos Vytauto Didžiojo universitete, etnologijos ir folkloristikos magistro laipsnis.

2015–2021 m. etnologijos studijos jungtinėje Vilniaus universiteto, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto ir Lietuvos muzikos ir teatro akademijos doktorantūroje.

Darbovietė

Nuo 2011 m. muziejininkas Kauno miesto muziejuje.

Izglītība

2007.–2011. g. – bakalaura līmeņa studijas Vītauta Dižā universitātē, bakalaura grāds etnoloģijā un folkloristikā.

2011.–2013. g. – maģistrantūras studijas Vītauta Dižā universitātē, maģistra grāds etnoloģijā un folkloristikā.

2015.–2021. g. – etnoloģijas studijas Viļņas Universitātes, Lietuviešu Literatūras un folkloras institūta un Lietuvas Mūzikas un teātra akadēmijas kopīgajā doktorantūras programmā.

Darba vieta

Kopš 2011. gada – muzeja darbinieks Kauņas pilsētas muzejā.

PIEZĪMĒM

Vilnius University Press
9 Saulėtekio Ave., Building III, LT-10222 Vilnius
Email: info@leidykla.vu.lt, www.leidykla.vu.lt
Print run 25